

restriction of a guilty person that can be applied to it in the context of the criminal responsibility and differentiation of the punishment defined by the criminal law.

It is proved that the differentiation of the criminal responsibility, differentiation of the punishment and differentiation of punishment execution operate as various criminal law concepts, each of them indicates the kind of legislative activity respectively: as to determining of different amount of the criminal responsibility depending on the circumstances that affect the legal assessment of the change of the public danger degree of criminal act (thus the scope of criminal responsibility should be understood as the type and the terms of the rights and freedoms restriction of the subject of the crime that can be realized in the context of criminal responsibility), types and amounts of punishments, the definition by penal law of the reasons and the conditions of the execution of a specific penalty depending on the circumstances that affect the determination of certain types and conditions of serving punishment.

Key words: *criminal responsibility, punishment, differentiation of criminal responsibility, differentiation of punishment, differentiation of implementation of punishment.*

Стаття надійшла 23 січня 2015 р.

УДК 343.37

В. В. Франчук

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ОХОРОНИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Зауважено, що в економічному і соціальному житті України з часу здобуття незалежності спостерігається безперервний процес змін, спрямований на наближення окреслених сфер до європейських стандартів. Ці перетворення спричинили необхідність удосконалення вітчизняного законодавства та його гармонізації з потребами сьогодення.

Окреслене твердження набуває особливого значення у протидії злочинам у сфері економіки, оскільки вказані злочинні посягання заподіюють шкоду не лише економіці України, а й добробуту населення загалом. Зазначено, що визначення ефективності реалізації кримінально-правових норм охорони розглядуваної сфери вкаже на правові прогалини та способи їх подальшого усунення.

Ключові слова: *кримінально-правова норма, ефективність, економіка, злочин.*

Постановка проблеми. Будь-яка прийнята законодавчим органом норма є носієм спільної для всіх галузей права ознаки, що полягає

у суспільно корисній меті її існування – отримати максимально позитивні результати в регульованій нею сфері суспільних відносин. Ефективність кримінально-правових норм повинна визначатися тим, наскільки вони сприяють досягненню встановленої законодавцем мети.

Однак, чи виконує чинне кримінальне законодавство своє завдання, зокрема, чи ефективні його норми [1, с. 229]? Відповідь на це запитання намагалась відшукати Н. П. Ждиняк, яка, незважаючи на декларації України про гуманізацію кримінальної відповідальності та покарання, зазначає про існування дещо зворотного процесу.

Про наявність вказаної проблеми наголошував і М. М. Кропачов, акцентуючи на можливій загрозі тотальної криміналізації держави [2; 3]. Отже, першочергове завдання для громадськості та відповідних органів державної влади автор вбачав у обмеженні злочинності. Однак сподівання на те, що її вдасться вирішити шляхом удосконалення кримінального законодавства або суворішим покаранням, не здійснилися: законодавство удосконалюється, санкції стають більш суворими, а злочинність продовжує зростати [2; 3].

Стан дослідження. Незважаючи на значущість одержаних результатів і для правотворчої, і правозастосовної практики, відсутні ґрунтовні дослідження стосовно ефективності кримінально-правових норм охорони економіки України. Крім того, у юридичній літературі немає єдності поглядів стосовно ефективності правових норм загалом, не говорячи про ефективність норм кримінального права. Явища ефективності норм вивчали С. С. Алексєєв, В. В. Глазирін, В. А. Козлов, М. М. Кропачов, В. М. Кудрявцев, В. В. Лапаса, В. І. Нікітінський, М. С. Самощенко, В. Ф. Сіренко, О. В. Смірнов та ін.

Мега статті – визначити ефективність реалізації чинних кримінально-правових норм охорони економіки України, встановити їх недоліки.

Виклад основних положень. Термін «ефективність» походить від латинського слова «effectivus» (у перекладі – продуктивний, дієвий). Обираючи основою першоджерело тлумачення явища, його зміст у юридичній літературі отримав відповідне застосування. Найбільш поширена концепція, згідно з якою під ефективністю правової норми розуміють співвідношення між фактичним результатом їх дії й тією соціальною метою, для досягнення якої ці норми були прийняті (В. М. Кудрявцев, В. І. Нікітінський, М. С. Самощенко, В. В. Глазирін) [3, с. 22]. Однак одразу виникають два запитання: що треба розуміти під результатом їх дії та яка соціальна мета їх прийняття?

Крім того, незважаючи на правову площину досліджень, науковці у своїх працях використовують значну кількість різних за формою

викладу визначень. Під час опису певного явища, вчені, визначаючи ефективність, трактують її як правильність, обґрунтованість, доцільність, результативність, оптимальність, економічність, корисність. Для формування власної позиції, як наслідок – відповіді на поставлені запитання, видається доцільним розглянути деякі положення вчених.

Отже, однією із думок стосовно ефективності є зауваження про здатність правових норм із найменшими витратами позитивно впливати на суспільні відносини [4, с. 26], тобто йдеться про економічність. Однак, вважається сумнівною доцільність використання вказаного терміна. Попри те, що злочини і вчиняються у сфері економіки, це не дає підстав ототожнювати ефективність кримінально-правових норм з їх економічністю. Мета їх прийняття не пов'язана зі зменшенням витрат під час регулювання вказаних суспільних відносин. Інакше ж ефективність норм права можна було б визначати за обсягом затрат, що неприпустимо для кримінально-правової галузі.

Близьким за значенням економічності, але не тотожним стосовно ефективності, є термін оптимальності. В. М. Баранов під час визначення оптимальності правової норми вказує на її економічність у соціальних і часових затратах [5, с. 288]. Відповідно, чи впливає найкоротший термін на здатність норми щодо ефективної реалізації правового забезпечення охорони економіки від злочинних посягань? Видається, що ні. Вказані завдання повинні здійснюватися постійно, а не якомога швидше.

В. А. Козлов, формуючи поняття ефективності правової норми, окреслює її через забезпечення досягнення соціально корисної та об'єктивно обґрунтованої мети [1, с. 230]. Отже, на думку вченого, ефективність визначається як корисність та обґрунтованість.

Загалом в юридичній літературі під корисністю правових норм розуміється співвідношення намічених і побічних результатів [6, с. 395]. Проте встановлення факту наявності переваги кількості намічених результатів над побічними може і підтверджує обґрунтованість існування кримінально-правової норми, але ці показники в жодному разі не визначають рівень його ефективності.

Наступне ототожнення ефективності правової норми – з результатом її реалізації. Зокрема, у своїх роботах на це вказують С. С. Алексєєв і О. В. Смірнов [8, с. 32]. Автори визначають її результативність через наслідки регульованих нормою суспільних відносин і трактують ефективність як результат впливу права на суспільні відносини.

Видається, що таке ототожнення є найбільш вдалим із попередньо зазначених, але водночас неповним і не охоплює весь зміст ефективності. Адже, знаючи лише наслідок, неможливо визначити

ефективність, оскільки важлива мета законодавця у прийнятті окремої кримінально-правової норми. Крім того, не зрозуміло, що необхідно розуміти як наслідок – утримання від учинення злочинів чи винесення обвинувальних вироків.

Вважається необхідним також зазначити про запропоноване визначення ефективності правової норми В. В. Лапаєвої та В. Ф. Сіренка. Позиції вказаних учених містять наукову зацікавленість, оскільки під час досліджень науковці не ототожнювали поняття, а концентрували увагу на явищі інтересу і використання його під час визначення ефективності.

Зокрема, В. В. Лапаєва пропонує розглядати питання ефективності відповідно до сутності правового регулювання, яке полягає в розумінні законотворчості як узгодження різних соціальних інтересів, за якого свобода реалізації одних інтересів не порушує інші [8, с. 41]. Підтримуючи думку цього автора, В. Ф. Сіренко зазначає про існування певної моделі, складові якої можна розглядати як елементи ефективності. Отже, йдеться про соціальні проблеми, котрі потрібно задовольнити за допомогою конкретного нормативного акта; правові засоби, їх кількість і якість; здатність правових засобів задовольняти соціальні потреби, закріплені в нормативному акті; перспективність напрямів удосконалення законодавства з метою задоволення соціальних потреб за допомогою правових засобів [9, с. 3–13].

Незважаючи на те, що вказана позиція містить у своєму визначенні ознаки явища інтересу, однак є неприйнятною для кримінального права. Задоволення вказаних соціальних потреб здійснюється найперше приватноправовими засобами, а не кримінально-правовими. Одночасно варто наголосити, що запропонований авторами підхід щодо усвідомлення ефективності правових норм загалом цінний для теорії права, оскільки слугує поштовхом до нових досліджень в окресленому напрямі.

Отже, попри те, що відсутнє універсальне визначення поняття ефективності правової норми, але для більшості із запропонованих позицій характерно згадування про мету її існування. Видається, для пошуку відповіді на запитання, яке окреслене у цій статті, необхідно проаналізувати КК України.

У кримінальному законі чітко не вказано мети законодавця, з якою він приймає відповідні кримінально-правові норми, однак вона очевидна зі статті 1, де визначено основне завдання КК України – охорона найважливіших суспільних відносин від злочинних посягань, а також запобігання злочинам. Указане завдання здійснюється шляхом передбачення у КК України кримінально-правової заборони

та вказівки на вид і розмір покарання, що буде застосовано до особи у випадку її порушення.

М. М. Кропачов наголошував, що правове регулювання у всіх випадках розпочинається з правової норми, в якій би формі вона не була виражена [2, с. 25]. Тобто з моменту набрання чинності окремої забороняючої кримінально-правової норми розпочинає здійснюватися охорона відповідних суспільних відносин від учинення злочину.

І. О. Рощина, досліджуючи умови підвищення ефективності норм кримінального права, вказувала на основне теоретичне підґрунтя здійснення цього шляхом системного вивчення статей КК України, а також існуючої правозастосовної практики [10, с. 191]. Тобто автор, підтверджуючи позицію визначення ефективності кримінально-правової норми через співвідношення результату її дії та мети прийняття, наголошує на необхідності досліджень якісних властивостей змісту окресленого явища та практики його застосування.

Очевидно, кримінально-правова норма не може діяти сама собою і її дія виявляється в поведінці осіб, до яких вона спрямована. Якщо ж особа не дотрималася конкретного правила поведінки, тоді уповноважений на те орган застосовує кримінально-правову заборону. Одночасно варто наголосити, що забороняюча кримінально-правова норма не визнається як правило для правоохоронного органу чи суду, а для громадян загалом.

Отже, на основі зазначених завдань КК України видається можливим припустити, що мета прийняття кримінально-правової норми досягається шляхом невчинення злочину, за який передбачено відповідальність. Правова норма – результат правотворчої діяльності. Наскільки плідно, якісно вона реалізуватиметься, настільки ефективною буде й норма, що встановлюється в процесі діяльності.

Оскільки науковий інтерес окресленого дослідження обмежується лише ефективністю реалізації, а не застосування кримінально-правових норм охорони економіки України, то результат вказаної діяльності можливо простежити за динамікою вчинення відповідних злочинів. Це очевидно із міркувань про те, що основним показником динаміки є темп зростання або зменшення кількості зареєстрованих злочинів. Відповідні дані вкажуть, на скільки відсотків певна кількість злочинів більша або менша за аналогічний показник, що становить основу порівняння. Це в результаті надасть змогу встановити наявність чи відсутності ефективності конкретної кримінально-правової норми охорони економіки України.

Зокрема, варто наголосити, що одним із факторів впливу на злочинність є зміни кримінального законодавства, що розширюють

або звужують сферу злочинних діянь. У цьому випадку слушно вказати твердження Ю. В. Бауліна, який зазначає, що законодавство повинно адекватно і своєчасно реагувати на зміни у злочинному середовищі й у сфері протидії злочинності, тобто бути динамічним [11, с. 97].

Отже, оскільки для здійснення вказаного дослідження необхідно визначити певний часовий період, то доречно проаналізувати дані, зазначені в Єдиному звіті МВС України про злочинність за 2002, 2004, 2009 та 2012 роки.

Акцентування на вказаних періодах характеризується доцільністю з трьох причин:

по-перше, основою для порівняння визначено перший рік чинності нового КК України;

по-друге, показники вкажуть на наявну ситуацію від часу прийняття КК України і досі (показники 2013 та 2014 років не беруться до уваги у зв'язку із нестабільною ситуацією в Україні впродовж вказаного періоду);

по-третє, відповідні результати нададуть змогу проаналізувати не лише ефективність існування діючого кримінально-правового засобу, а й впроваджених у ньому значних змін, у зв'язку із прийняттям у 2003, 2008 та 2011 роках відповідних законів про внесення змін у КК України.

Перед здійсненням аналізу даних кожної статті Розділу VII Особливої частини КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» видається доцільним також зазначити про динаміку зареєстрованих злочинів у сфері економіки за визначені періоди загалом. Перед тим, як визначати темп зростання/зниження кількості зареєстрованих злочинів, необхідно наголосити, що відповідні показники не можуть вказувати на загальну ефективність кримінально-правових норм охорони економіки України. Це пов'язано з тим, що в основі порівняння за 2002 рік відсутні дані стосовно низки неправомірних діянь, кримінальну відповідальність за вчинення яких було передбачено дещо пізніше.

В цьому випадку результати порівняння вкажуть винятково на динаміку зареєстрованих злочинів у сфері економіки за окремий період. Отже, спостерігається незначний темп зростання у 2004 році – 1,2%, однак із подальшим зниженням у 2009 році – 21,4% та у 2012 році – 13,2%.

Одночасно варто вказати про наявність окремих статей, ефективність яких не вдалося можливим встановити: 203², 222¹ (відсутність бази порівняння), 223¹, 232¹, 232² (відсутність зареєстрованих злочинів).

Видається необхідним більш детально вивчити останні три кримінально-правові норми. Таке рішення зумовлено міркуваннями остаточної невизначеності позиції стосовно їх віднесення до того чи іншого рівня ефективності.

Хоча кримінально-правова норма охорони економіки України діяла, однак не відома сама причина відсутності зареєстрованих злочинів. У цьому випадку видається ймовірним стверджувати про настільки ефективну реалізацію статті, що можливі суб'єкти злочину уникали його вчинення.

Однак спростувати це припущення може наявність високого рівня латентності окресленого злочинного діяння. Тобто злочин був реально вчинений, але не став відомий органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображається в офіційній статистиці.

Оскільки одним із методів виявлення латентної злочинності є анкетування, відповідно видається доцільним скористатися даними здійсненого під час написання статті анкетування.

Отже, на запитання, які злочини у сфері економіки характеризуються найбільшою латентністю, серед 124 опитаних співробітників відповідних підрозділів міліції не було жодного випадку зазначення однієї із розглядуваних статей.

Вказане дає змогу припустити про віднесення ст.ст. 223¹, 232¹, 232² до найвищого рівня ефективності кримінально-правових засобів охорони економіки України.

Отже, проаналізувавши динаміку реєстрації злочинних діянь, кримінальна відповідальність за вчинення яких передбачена Розділом VII КК України, видається можливим запропонувати 5 рівнів ефективності реалізації кримінально-правової норми охорони економіки України.

Віднесення статті до відповідного рівня визначалося згідно із основним показником динаміки – темпом збільшення або зменшення кількості зареєстрованих злочинів:

I рівень (постійний темп зниження) – ст.ст. 203¹, 206, 210, 211, 212¹, 222, 223¹, 224, 232¹, 232², 233;

II рівень (кінцевий темп зниження щодо попереднього та базового періодів) – ст.ст. 199, 200, 209, 219;

III рівень (кінцевий темп зниження лише щодо базового періоду) – ст.ст. 212, 213, 231;

IV рівень (кінцевий темп зниження лише щодо попереднього періоду) – ст.ст. 205, 209¹, 216, 232;

V рівень (темп зростання щодо попереднього та базового періодів) – ст.ст. 204, 229.

Попри те, що офіційна статистика значною мірою і не відображає реальну ситуацію, однак ефективна у виявленні проблемних аспектів для їх подальшого усунення. Очевидно, що на рівень злочинності впливає не лише законотворча діяльність, а й економічні, соціальні, політичні, культурні, релігійні процеси, що тривають у державі в конкретний час.

Так, відповідно до результатів анкетування, причиною латентності визнали недосконалість кримінально-правової заборони лише 11,7% опитаних, натомість недосконалість роботи правоохоронних/судових органів – 88,3% респондентів.

У дослідженні ефективності кримінально-правових норм охорони економіки України науковий інтерес також містить питання, наскільки ефективно застосовано покарання, відбування якого позитивно вплинуло на запобігання вчиненню в майбутньому окресленого неправомірного діяння. Проаналізувавши 244 вироки, варто зазначити, що повторність становить лише 3%.

Висновки. Отже, відповідно до запропонованого визначення рівня ефективності кримінально-правових засобів охорони економіки України, що вдалося встановити, відсотковий поділ виглядає так: I рівень – 44%, II рівень – 16%, III рівень – 16%, IV рівень – 16%, V рівень – 8%.

Крім того, зазначення змін, що внесені до конкретної кримінально-правової норми та визначення темпу зростання/зниження кількості зареєстрованих злочинів, сприятиме прийняттю науково обґрунтованих рішень, спрямованих на вдосконалення окремих структурних елементів кримінально-правової заборони.

---

1. Ждиняк Н. П. Поняття ефективності кримінально-правової норми / Н. П. Ждиняк // Вісник Львівського Університету, Серія юрид. – 2009. – Вип. № 49. – С. 229–235.

2. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 1999. – 262 с.

3. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко, В. В. Глазырин. – М.: Юридическая литература, 1980. – 280 с.

4. Фаткуллин Ф. Н. Социальная ценность и эффективность правовой нормы / Ф. Н. Фаткуллин, Л. Д. Чулюкин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1977. – 119 с.

5. Баранов В. М. Истинность норм советского права / В. М. Баранов. – Саратов: Саратов. ун-т, 1989. – 397 с.

6. Марченко М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. – М., 1987. – 378 с.
7. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1966. – 188 с.
8. Лапаева В. В. Эффективность закона и методы ее изучения / В. В. Лапаева // Эффективность закона. Методология и конкретные исследования. – М., 1997. – С. 28–44.
9. Сіренко В. Ф. Визначення ефективності законодавства: методологічні аспекти / В. Ф. Сіренко // Законодавство: проблеми ефективності. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 3–13.
10. Рощина І. О. Умови підвищення ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам / І. О. Рощина // Право України. – 2011. – № 4. – С. 191–196.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

Франчук В. В. Эффективность реализации уголовно-правовых норм охраны экономики Украины

Отмечено, что в экономической и социальной жизни Украины наблюдается непрерывный процесс изменений, направленный на приближение обозначенных сфер к европейским стандартам. Эти превращения повлекли необходимость усовершенствования отечественного законодательства и его гармонизации с настоящими потребностями.

Отмеченное утверждение приобретает особое значение в противодействии преступлениям в сфере экономики, поскольку указанные преступные посяательства причиняют вред только экономике Украины, а и благосостоянию населения в целом.

Определение эффективности реализации уголовно-правовых норм укажет на правовые пробелы и способы их последующего устранения.

Ключевые слова: *уголовно-правовая норма, эффективность, экономика, преступление.*

Franchuk V. V. Efficiency of Implementation of Criminal and Legal Standards of Protection of the Economy of Ukraine

Under modern conditions the problem of economic security of a person and a state, becomes the basis of the entire economic policy as well as the most important characteristic of quality of life and state of the economy. A high level of economic security leads to the conclusion of welfare and security of population, proper development of society and the state in general.

Therefore, an effective counteraction and protection of the state and population from criminal encroachments of economic nature is the main task of public authorities intended to supervise and control the legality of activities in the economy, the implementation of public programs, regulations, orders, and instructions aimed at overcoming the criminality.

In turn, in order to counteract the aforementioned negative phenomenon the legislator has provided a number of criminal and legal standards, whose purpose is to provide legal protection of citizens from criminal encroachments as well as prevention of their manifestation. At the same time, the Criminal Code of Ukraine determines which publicly dangerous crimes are and which punishments are applied to the persons who have committed them. Therefore, criminal and legal protection of economy of Ukraine is carried out due to certain standards, determined by the legislator, that envisage criminal responsibility for committing crimes in a particular area.

Furthermore, scholars conduct research work on improvement of legislative provisions in the area of economic relations. However, despite the urgency of the issue, the researchers still have not formed a consensus on the establishment of the efficiency of criminal and legal standards of protection of the the economy of Ukraine.

Therefore, it seems insufficient to focus exclusively on the theoretical basis that requires the need to broaden the scope of scientific research and the study not only the current legislation, as well as its applications by the courts and penitentiary institutions.

Our investigation will provide an opportunity to determine the efficiency of current criminal and legal standards of protection of the economy of Ukraine and obtaining results will indicate legal loopholes for their further elimination.

Key words: *criminal and legal standard, efficiency, economy, crime.*

Стаття надійшла 21 квітня 2015 р.